
SALİHLİ-GÖRDES ARASINDAKİ DAM YERLEŞMELERİNDE FONKSİYON DEĞİŞMELERİ

Yard. Doç. Dr. Mustafa GİRGIN*
Doç. Dr. İbrahim GÜNER**

Özet

İçbatı Anadolu Bölümü'nün Ege Bölümü'ne doğru alçaldığı platoda; Gördes, Demirköprü barajı ve Gediz ovası arasında, 200-1200 m. yükselti basamağının alt kademelerinde dam yerleşmeleri bulunur. 1:100 000 ölçekli topografya haritalarının İzmir K-20 paftasında işaretlendiği gibi, bu damlar; yöredeki yerleşmelerin dağılışında olduğu kadar evriminde de önemli rol oynamıştır. Dam yerleşmeleri hakkında şimdiye kadar yazılanlar, bu gruba giren diğer örneklerde olduğu gibi yöresel karakterler taşır. Damlar; saya, ağıl, gümele ve benzeri kır yerleşme şekillerindeki gibi hemen hemen aynı fonksiyonu icra ederler. Bunların hepsinin ortak özelliği, yılın bir döneminde belli bir ekonomik faaliyeti öne çıkarmasıdır.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi

** Muğla Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Abstract

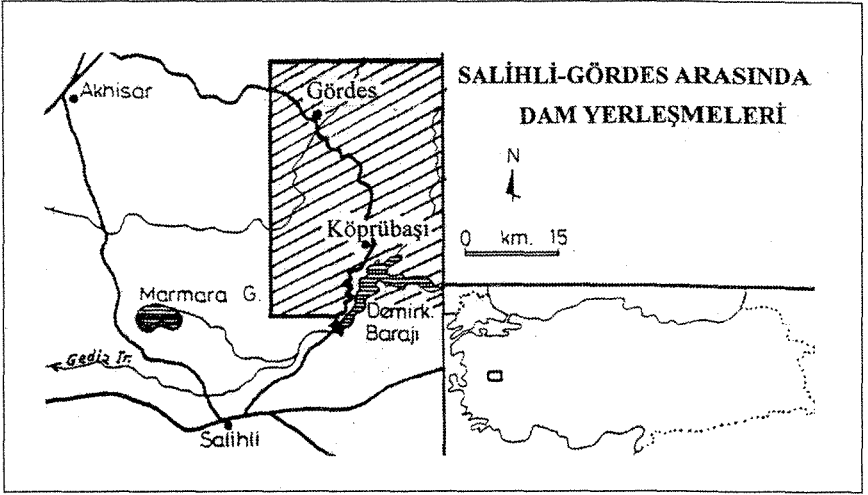
On plateau which lay out down district of Inner Western Anatolia, Aegean "Dam" locations scattered among Gördes, Demirköprü dam, an Gediz plain locates on a place with attitude of 200 to 1200 m. As marked on K-20 İzmir part of topographical map with 1:100.000 scale, these "Dams" plays an important role both in scattering of locations and their evolution. The writings written about "Dam locations" up to now, have local characteristics, like other examples included in this group. "Dams" are the locations which function same as other rural location types like "saya, ağıl, gümle" and etc. The common feature of all these, is to function as a certain economical activity in a period of a year.

SALİHLİ-GÖRDES ARASINDAKİ DAM YERLEŞMELERİNDE FONKSİYON DEĞİŞMELERİ

Giriş

Türkiye’de kır nüfusunun önemli bir kısmını barındıran köyden küçük yerleşmelerin, sosyo-ekonomik açıdan belli bir düzeye ulaşmaları daha güçtür. Buralarda zaman içinde yaşanan değişimin boyutları diğer yerleşmelere göre sınırlı bile olsa etkileri daha belirgindir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan bu tür yerleşmeler; tarım politikaları, altyapı hizmetleri ve eğitim olanaklarındaki olumlu yada olumsuz her gelişmeye kısa sürede tepki verecek yapıdadır. Bu tür yerleşmelerden bazılarının yakın bir geçmişi olmasına rağmen hızla gelişebilirler.

Bodrum Yarımadasının kuzeybatı kıyılarındaki Yalıkavak (1997’de 5 223 nüfus), önceleri hemen gerisindeki Sandıma Köyü’nün iskelesi iken 1980’li yılların başlarından itibaren gelişen turizm aktivitesine bağlı olarak hızlı bir nüfus artışına sahne olmuş ve günümüzde kasaba haline gelmiştir (Güner, 1997: 232). Böyle bir değişimi yakalayabilmiş yerleşmenin yakınında daha küçük yerler varsa; onlar bu durumdan olumsuz yönde etkilenerek ya ortadan kalkarlar ya da aralarındaki bağlantıyı güçlendirirler. Yine Bodrum Yarımadası’ndaki tarihsel bir yerleşme olan Etrim’in günümüzde Karaova yolu üzerinde bulunan Pınarlıbelen Köyü’nün bir mahallesi durumuna gelmiş olması, bunun güzel bir örneğini oluşturur (Güner, 1997: 188). Kuşkusuz yerleşmelerin kuruluşunu hazırlayan koşullar zamanla değişebilir. Hatta daha da kötüsü bu koşullardan birkaçı zayıflar ve yerlerine yeni sürükleyici bir güç bulamazlarsa nüfusları önemli ölçüde azalır.

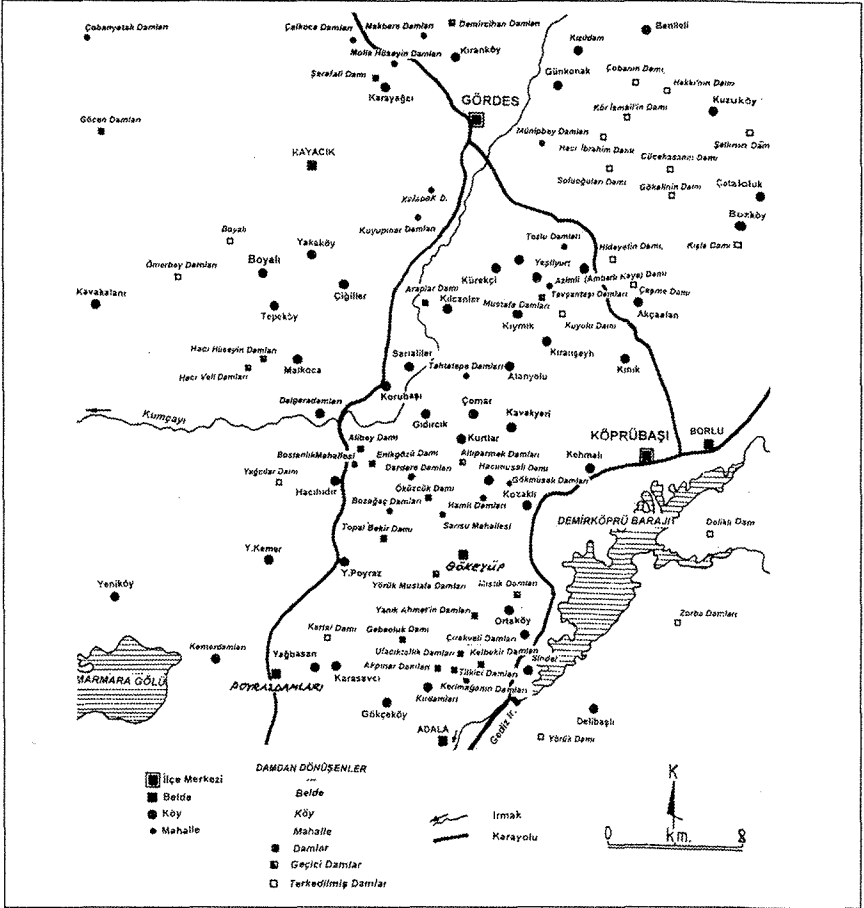

Şekil: 1. Konum Haritası

1. Doğal Çevre Özellikleri

Menderes Masifi'nin kuzeyini oluşturan Gördes masifi üzerine uyumsuz olarak gelen Neojen kil, kum, marn ve kireçtaşı ara tabakalı örtü formasyonları, volkanik tüflerle ardalanmıştır (Girgin, 1995:157). Dirençli formasyonların yaygın olduğu paleozoik temel araziler üzerinde Neojen aşınım yüzeyleri uzanır. Akarsular tarafından yarılmış ve eğimlenmiş olan bu yüzeyler, Gördes'in doğusu ile Köprübaşı arasında genişleyerek doğuya doğru devam eder. Gördes'in kuzeyindeki Oligo-Miyosen yaşlı volkanikler Sındırgı'ya kadar izlenebilir. Diğer bir volkanik saha Demirköprü Barajı çevresindeki Kula volkanitleridir. Sindel Damları bu genç arazi üzerinde yer alır. Yakınlardaki Çakallar tepesi bir volkan konisi olup, yamaçlarındaki prehistorik çağ insan ayak izleri bulunur (Kayan, 1992:11). Yöredeki plato yüzeylerinde eğim ve toprak şartları, tütün tarımı için uygun olmakla birlikte, çevre genel olarak hayvancılığa imkan veren bir yapıdadır.

Dam yerleşmelerinin yaygın olduğu bu yöre, İç Batı Anadolu bölümünün nispeten karasal ikliminin etkisi altındadır. Bu plato, Ege depresyonlarıyla bölgenin daha yüksek iç kesimleri arasında geçiş karakteri taşır.

Şekil: 2. Salihli-Gördes-Köprübaşı Arasındaki Damların Dağılışı
(adı italik yazılanlar damdan dönüştürülmüştür)

Tablo1. Gördes'in Aylık Sıcaklık Ortalamaları (°C)

O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
3.8	3.8	6.9	11.6	15.4	20.6	22.2	23.1	20.0	14.2	8.6	5.6	13.0

Kaynak: D.M.İ.G.M. Gördes Meteoroloji Bülteni, 1990-1995.

Buradaki plato üzerinde yer yer değişmekle beraber, yıllık ortalama yağış 641.2 mm'dir (Tablo 2). Yağışlar genellikle yağmur şeklinde, en fazla yağış kış aylarında düşer. 124.6 mm'lik yağış miktarıyla en fazla yağış alan ay, aralık; 4.6 mm'lik yağışla ağustos en az yağışlı aydır.

Tablo 2. Gördes'te Ortalama Aylık Yağış Miktarı (mm).

O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
112	88	60	61	43	18	10	5	11	35	74	125	642

Kaynak: D.M.İ.G.M Gördes Meteoroloji Bülteni.

Gördes'te sıcaklığın gidişi ve yağışın mevsimlere dağılışı dikkate alındığında, belirgin derecede kurak devreye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yaz aylarının tamamı ile sonbaharın ilk ayları kurak geçen aylardır. İklim tipi ise Thorntwaite metoduna göre "kurak-az nemli" ve su fazlası kış aylarındadır.

Salihli-Gördes arasındaki plato sahasının sularını Dibek dağı'nın kuzey ve güneye bakan yamaçlarından inen dereler drene eder. Bunlar kuzeyden Gördes çayı yoluyla Marmara gölüne, güneyden de Gediz çayına ulaşırlar. Bölgenin kurak geçen yaz aylarındaki su sorununu çözmeye yönelik çalışmalar, drenaj şebekesi üzerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Gediz ovasındaki tarım alanları, iki baraj ve üç regülatör yoluyla sulama suyuna kavuşmasına rağmen, havzanın dam yerleşmelerinin de içinde bulunduğu yüksek kesimleri bundan yararlanamamıştır.

Sahanın en alçak yeri olan Poyrazdamları (200 m) ile, 1201 m lik Çomaklı Dağı arasındaki yükselti farkına bağlı olarak bitki örtüsü, üç kısımda incelenebilir. Vadi tabanları ve çevresinde maki ve psödomaki (hayıt, zakkum, kızılçık ve mersin) yayılış gösterir. Yükseltiye bağlı olarak 500-800 m.ler arasında özellikle Gördes çevresinde kızılçam ormanları görülür. Son olarak ağaçlı steplerde ortaya çıkan palamut meşeleri en yaygın türlerdendir. İç Batı Anadolu'nun karakteristik ağaçlı stepleri Yukarı Poyraz'dan, Kum çayına ve Köprübaşı'na kadar oldukça geniş sahada, ağaçlandırma amacı ile dikilmiş kızılçamlar ise Poyrazdamları'nun kuzeyinde Dibek Dağı'nın güneye (Gediz Ovası'na) bakan yamaçlarında Demirköprü barajına kadar uzanır.

2. Kır Yerleşme Tipi Olarak Damlar

Kır yerleşmeleri yurdumuz sathına kum taneleri gibi savrulmuş 65 bin kır yerleşmesinin 36 binden biraz fazlası köy ve köyden pek de farklı olmayan bucak, gerisi ise çok defa köylerin başlıca hayat ve faaliyet sahasını teşkil eden muhtarlıklar dahilinde sanki inzivaya çekilmiş ağıl, kom,

mezra, oba, mahalle, dam ve kışlak gibi isimler taşıyan iskan noktalarıdır (Yücel, 1989:61). Bu yerleşmelerin sakinleri tarım ve hayvancılıkla iktisadi faaliyetlerini sürdürürler. Bunlar, daimi ve geçici yerleşmeler olabilmektedir. Dam yerleşmeleri de kır yerleşme tiplerini oluşturan iskan şekillerinden biri olarak Türkiye'nin batısında görülmektedir. Dam kelimesi ülkemizin değişik bölge ve yörelerinde çok değişik anlamlarda kullanılmaktadır.

Orta Asya Türk toplumlarında dam (orijinali tam), sur (kale duvarları) anlamında kullanılıyordu. Türkçe'de terim, değişik yörelerimizde, oldukça farklı anlamlara gelmektedir: İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde ve Antalya Coğrafi Bölümü'nün Göller yöresi köy ve kasabalarında terim toprak çatılı ev, kulübe ve köy evi eklentisi anlamında kullanılır. Emirdağ'da (Afyonkarahisar) ise dam, kapalı bir mekana verilen addır. Akdağmadeni (Yozgat) çevresinde, evin odası anlamına gelmektedir. Iğdır, Rize ve Trabzon çevrelerinde, hayvanlar için kışlak ot, yem-yiyecek saklanan evin basit bir ek yapısı, bir çeşit ambar ve depodur.

Göller yöresi köyleri, Samsun'un bazı köyleri ve İç Batı Anadolu köylerinde, hayvan barınağı veya ahır ek yapısı için kullanılır. Dam genellikle, hayvan damı diye bilinirse de, bir yerleşme şeklini de ifade edebilir. Zaman içinde gelişerek devamlı yerleşme yeri olmamışsa bu gibi geçici yerleşmelerin, dağınık yerleşme şekilleri olduklarını söylemek mümkündür. Bu yerleşmelerin fonksiyonları, bölgeden bölgeye değişebilir. Nitekim, Doğu Anadolu Bölgesi kırsal konutlarında dam, Ege Bölgesi köylerinde olduğu şekilde köyden uzak münferit bir yerleşme değildir. Aksine köy meskenleri ve bu arada komlardaki, bir veya birkaç eklentinin adıdır. Örneğin tezek konulan bölme genellikle tezeklik adını alırsa da, bazı köylerin meskenlerinde bu bölmeye, yakacak damı denir. Aynı şekilde, konutun bir eklentisi olan ve tahıl ile unun saklandığı eklentiye de ambar damı veya un damı denilmektedir. Ayrıca bölge otlaklarında çobanların barındığı duvarları taştan örülmüş ve çatısı toprak örtülü kulübelere de, "çoban damı" adı verilir (Doğanay, 1997:313) .

İmroz (Bozcaada) damları, zamanla köy kimliği kazanan yerleşmeler olarak kabul edilir. Bunlar tarım ve hayvancılık yapılan ve yazın hareketlenen yerlerdir (Yücel, 1966:75). Düziçi'nde taştan yapılmış basit konutla-

ra ve bunların bulunduğu yere dam denildiği ve son zamanlarda tamamına yakın kısmının ortadan kalktığı belirlenmiştir (Koca, 1999:173).

Öngör (1960;73) damlarla ilgili araştırmasında, bunların bazen gruplar halinde bazen de tek tek yerleşmeler şeklinde olduğunu ve belirli zamanlarda kullanılanlar olduğu gibi sürekli olarak oturanların da olduğunu belirterek, bu yerleşmelerde tarımın yanısıra diğer yan faaliyetlerinde yapıldığını ileri sürmektedir.

Dam ismi verilen yerleşme şekli, sadece Gökçeada'ya (İmroz) has değildir. Memleketimizin genellikle batı ve güneybatısında, özellikle geniş taşkın ovalarında, deltalarda ve etek ovalarında ve ekseriyetle birkaç yüz metre kadar yükselen yamaçlarda dam ismi verilen yerleşme şekilleri çok yaygındır. Bunlara umumiyetle köylerden nispeten uzaklardaki bahçe ve tarlalarda rastlanmakta ve genellikle "Kazımın Damı", "Bodurun Damı" gibi içinde bulunduğu ziraat sahasının sahibinin ismi veya lakabı ile anılmaktadır (Göney, 1978:130).

Dam yerleşmelerinin kurulduğu bölgelerde çevresi ile olan ilişkileri ve işlevlerini Göney şöyle açıklamaktadır: Ege ve Akdeniz bölgelerinde sulamalı ziraat yapılan tarlalarda meyve ve sebze yetiştirilen bahçelerde, damlar önem kazanmaktadır. Bu itibarla damlar, sadece Gökçeada'ya has tipik bir yerleşme şekli değildir. Bunlara Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes, Dalaman Ovaları ve yakın çevrelerinde, keza Akdeniz kıyılarındaki ovalar ve civarındaki tarım alanlarında çok sık rastlanmaktadır. Cumhuriyetten sonra sulamalı tarıma geçilmesi, hububat fiyatlarının artması, pamuğun iktisadi hayatta önem kazanması ve ticaretle sanayide kullanılması bu ovalardan eskiye nazaran daha fazla yararlanılmasına yol açmıştır (Göney, 1978;132).

Köyden küçük birçok yerleşmede olduğu gibi damlar, bir yerleşme şekli olarak, "ulaşım bakımından sapa olan bölgelerde ortaya çıkmış, köy toprakları, bir tarafta köy yada mahalle diğer tarafta da bu damlarla ikiye ayrılmıştır" (Yücel, 1995;456). Özellikle bu tesbit, Salihli-G6rdes arasındaki damlara oldukça yakın bir gözlem olarak kabul edilebilir. Burada görülen damlar, hem gözden uzak bir konumda hem de hayvancılık için uygun bir coğrafi ortamda tütün tarımı başlayıncaya kadar, dikkati çekmemiştir. Bu damların sakinleri temel fonksiyonları benzemekle birlikte az da olsa farklılıklar gösterir. Diğer bölgelerdeki damlara göre Çiftçiler

mevsime ve işin durumuna göre köyü ya da damı kullanır. Her dam yerleşme bölgesinde olmasa da, damların büyük bir kısmında zamanla fonksiyon değişimleri meydana gelmiştir. Burada dikkati çeken en önemli değişim, damların tarımsal yapı, ulaşım ve diğer alt yapı hizmetleri yoluyla gelişmelerini hızlandırarak sürekli yerleşme durumuna gelmiş olmalarıdır. Diğer yandan bazı damlar, eski canlılığını yitirmişler ve ortadan kalkmışlardır.

3. Salihli-Gördes Arasındaki Damların Tarihi

Konar-göçer hayatlarını devam ettiren Yörük ve Türkmen aşiretleri için ilk yerleşik hayata geçiş, Selçuklular ve Saruhanoğullarına dayanmaktadır. Saruhanoğulları zamanında konar göçer Türkmen ve Yörük aşiretleri için ilk iskan siyaseti 1395 tarihinde başlamış, 1875 yılına kadar devam etmiştir. Bizanslılardan alınan harabe halindeki köy ve kasabaların imarı için boş ve geniş araziler aşiretlere dağıtılarak emlak defterine kaydedilmiş, yeni köylerin kurulması sağlanmıştır (Gökçen, 1950:20).

Gördes çevresindeki dağlık arazide yeni yerleşim yerleri ve köyler kurarak Türkler, yeni kurdukları köylerin bir kısmına arazinin şekline göre Dereköy, Tepeköy ve Yanıkdağ gibi coğrafi isimler vermiştir. Bir kısmına da bağlı oldukları aşiret ve kabile reisinin adını vermişlerdir.

4. Salihli-Gördes Arasındaki Damlar

Dam terimi ve dam yerleşmeleri Salihli-Gördes-Köprübaşı bölgesinde çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin Poyrazdamları'nda dam, insanların bağ ve tütün tarlalarının kenarlarına kargı, briket, taş ve tuğladan tek odalı olarak yaptıkları, önünde sıcaktan korunmak için gölgelik olan, yiyeceklerini ve araç-gereçlerini koydukları küçük bir meskendir. Gökeyüp'te dam, ahırlar için kullanılan bir terimdir. Dalgaradamları'nda ise; saman, çayır ve yemin saklandığı eklentiye dam denir. Eski adı "Ambarlıkaya Damları" olan Azimli köyünde dam, evin eklentisi ve ayrı olarak yapılan, araç-gereçlerin korunduğu depodur. Bu örnekler, dam teriminin, Türkiye'de olduğu gibi, araştırma bölgesinde de farklı anlamlara geldiğini göstermektedir.

Salihli-Gördes arasındaki damlar; köylerin, kasabaların biraz uzağında, tarlaların kenarına ya da içine kurulmuş meskenlerden oluşan, tarım

ve hayvancılık faaliyetinin sürekliliğini sağlamak ve daha elverişli hale getirmek için yerleşilen, aralarındaki mesafenin 50-750 m arasında olduğu, 2-3 ile 25 haneden oluşan çoğu kez dağınık, bazen de toplu olan yerleşmelerdir.

Yörede Poyrazdamları'ndan sonra ikinci büyük yerleşim birimi olan Gökeyüp çevresinde sekiz dam yerleşmesi vardır. Öküzcük Damları, Dar-dere Damları, Hamit Damları, Mustafa Damları, Mercan Damları, Hacı Musalı Damları, Mıstık Damları, Yörük Mustafa Damları'dır. Bu dam yerleşmeleri nüfusu 2000'e yaklaşan Gökeyüp Kasabası'nın art bölgesini oluşturur. Buradaki damlar henüz mahalle niteliğini kazanmamıştır. Mıstık Damları ve Yörük Mustafa Damları'nda sürekli oturan aile 3-4 hanedir. Damları geçici olarak kullanan diğer aileler nisan ayının başında, yani tütün dikiminin başlamasıyla taşındıkları damlarından Ekim ayında ayrılarak kasabaya dönerler. Çevresindeki diğer köylerde olduğu gibi ağırlıklı olarak burada tütün, buğday, arpa, fiğ tarımı ve ek olarak hayvancılık yapılır.

Araştırma sahasındaki dam yerleşmelerini fonksiyonel bakımdan altı gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan kasaba durumuna gelenler olduğu gibi köye dönüşenler de vardır. Bazı damlar mahalle şekli alırken bazıları da eski yapısını korumaktadır. Diğer taraftan eski birkaç dam yerleşmesi de harabeye dönüşmüştür.

a. Kasaba Haline Gelen Dam Yerleşmeleri

Dam fonksiyonunu kaybetmiş olan yerleşmelerden olan Poyrazdamları, Salihli'nin 15 km kuzeyinde, 500'ü aşan hane ve 2000'den fazla nüfuslu bir beldedir. Günümüzden 60-70 yıl önce Yukarı Poyraz'a ait 3-5 hanelik bağ damları şeklindeki yerleşme, zamanla Gediz Ovası'nın bataklık alanlarının kurutulması amacıyla başlatılan çalışmalar sonucunda bu yerleşmenin çevresindeki sazlık ve kamışlıklar da kurutularak tarıma elverişli hale dönüştürülmüştür. Geçmişte Poyraz köyü olarak bilinen yerleşmenin adı, ovanın kuzeyindeki konumuyla ilgilidir. Poyraz (kuzey) köyünün, güneyinde damların biraraya gelerek oluşturduğu yerleşmeye de Poyrazdamları denmiştir. Bu yerleşmedeki ilk belirgin değişim 1935'den sonra devamlı yerleşmeye dönüşmesiyle başladı. Önceleri bu yerleşme Yukarı Poyraz Köyü'nün bir mahallesi durumundaydı. Ovanın tarıma el-

verişli hale gelmesi ile birlikte çevre köylerden göç almıştır. Bağ sahiplerinin de Yukarı Poyraz'dan Aşağı Poyraz'a taşınmaları ile köye dönüşmüş ve 1990 yılından itibaren belde olmuştur.

Bugün en fazla göç alan yerleşme Poyrazdamları'dır. Bunun nedeni, tarıma dayalı iş olanaklarının fazla olmasıdır. Üzüm hasat zamanında (10 Ağustos-20 Eylül arası) Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden gelen 250-300'ü bulan işgücü, mevsimlik bir nüfus artışına neden olur.

Tablo 3. Poyrazdamları Nüfusunun Yaş ve Cins Bileşimi (2000)

Yaş Grupları	0-4	5-18	19-64	65+	Toplam
Erkek	62	257	639	103	1062
Kadın	57	258	576	130	1018
Toplam	119	515	1215	233	2080

Kaynak: Sağlık Ocağı Verileri, 2000.

Poyrazdamları bir ilköğretim okulu sağlık ocağı, iki cami, bir jandarma karakolu, bir eczane, bir fırın, bir market, bakkallar ve kahvehaneleriyle tipik bir beldedir. Yukarı Poyraz, Hacıhıdır, Yazla, Akkeçili, Yukarı Kemer köyleri Poyrazdamları'nın fonksiyonel olarak etkisi altındadır. Tarım alet ve makinelerinin bakım ve onarımını yapan atölyelerin bulunduğu yerleşmenin Salihli-Gördes karayolu üzerinde olması önemini artırmaktadır.

b. Köy Haline Gelen Dam Yerleşmeleri

Yukarıdaki tabloda yer alan köyler küçük birer dam yerleşmesi iken tütün tarımı ile birlikte büyüyüp gelişerek köy haline dönüşmüşlerdir. Bazı dam yerleşmelerinin eski adı köye dönüştükten sonra değiştirilmiştir. Örneğin, Gördes'e ait Karacaagaç Damları Yeşilyurt Köyü, Köprübaşı'na bağlı Ambarlıkaya Damları Azimli Köyü adını almıştır. Bazı damlar ise eski adı ile anılmaya devam etmişlerdir. Salihli'ye bağlı Kemerdamları ve Kırdamları köyleri; Gördes'e bağlı Boyalı, Kızıldam ve Dalgaradamları köyleri; Köprübaşına ait Hacı Musalı ve Çırakveli köyleri, buna örnek gösterilebilir.

Tablo 4. Araştırma Sahasında K6ye D6ntüşen Damlar (2000).

K6yüin Adı	Hane	Nüfus
Azinli (Ambarlı Kaya) Damı	36	185
Boyalı	128	620
Çırakveli Damları	23	82
Dalgaradamları	3	164
Hacımusalı Damı	33	90
Kemerdamları	235	940
Kırdamları	78	316
Kızıldam	80	394
Sindel	20	76
Yeşilyurt (Karacağağ) Damı	30	175

Kaynak : Anket sonuçlarından.

c. Mahalle Durumundaki Dam Yerleşmeleri

Araştırma sahasında damdan mahalleye d6nüşmüş 15 yerleşme bulunmaktadır. Sarısu Mahallesi hariç tutulursa, bu mahalleler genellikle 10-20 hanelik, 30-80 arasında nüfusa sahip yerleşme birimleridir (Tablo 5).

Tablo 5. Damdan Mahalleye D6ntüşmüş Yerleşmeler(2000).

Mahallenin Adı	Hane	Nüfus
Kalabalık Damları	27	85
Kuyupınar Damları	4	10
Tahtatepe Damları	10	38
Dardere Damları	14	50
Sarısu Mahallesi	150	680
Hamit Damları	25	70
Gökmusalı Damları	3	8
Çalkoca Damları	15	61
Molla Hüseyin Damları	10	35
Bostanlık Mahallesi	8	40
Makbere Damları	10	37
Tozlu Damları	20	70
Tavşantaşı Damları	18	65
Çobanyatak Damları	11	39
Bozağaç Damları	78	350
Müniybey Damları	12	51

Kaynak: Anket sonuçlarından

Mahalleye d6nüşmüş olan bu damlarda oturanlar geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlar. Bu damlarda elektrik ve telefon vardır. Örneğin Sarısu Mahallesi 150 hane 680 nüfusuyla yörenin damdan mahalleye d6nüşmüş yerleşmelerinin en büyüklerindedir. Damların mahalle durumuna

gelmesinde ulaşım bakımından elverişli konumu, bir-iki dükkanın bulunması, yeterli suyun olması ve akrabalık ilişkilerinin etkili olduğu anlaşılmıştır.

e. Dam Fonksiyonunu Sürdüren Yerleşmeler

Günümüzde Salihli-Gördes yöresinde dam fonksiyonunu sürdüren 14 yerleşme vardır (Tablo 6). Damlarda yaşayanların hepsinin ortak sorunu, ekonomik sıkıntılar nedeniyle gelecek endişesidir. Bu durum, hemen her dam yerleşmesi sakini tarafından dile getirilmektedir. Özellikle destekleme alımlarının geleceğinin belli olmaması ve su sorunu yöre halkını, kalmakla gitmek arasında tercihe zorlamaktadır. Son yıllarda daha çok çocukların eğitimini bahane ederek köylere taşınanların sayısında bir artış olduğu ifade edilmektedir. Damların bu ikilemi, öncelikle, hayat tarzının ve ekonomik etkinliklerin geleneksel yollarla sürmesine yol açtığından girişimciliği de engellemektedir. Kendileriyle görüştüğümüz dam sakinleri, Salihli, Manisa ve İzmir'e geç edenlerin geri dönmemesi yüzünden buraların giderek daha da tenhalaştığını vurgulamışlardır.

Mahalle durumundaki damlardan farkı ilk bakışta görülmemekle birlikte, yerleşmelerin hane sayılarından hareketle bir ayrım yapmak güçtür. Nitekim, ilgili tablolar karşılaştırıldığında, hane ve nüfus büyüklükleri bakımından damlarla mahalleler arasında çok belirgin bir farkın olmadığı görülür. Yine de, dokusu, mimari tarzı, konut planları ve ekonomik faaliyetleri iki yerleşme tipi arasındaki farklar konusunda bir fikir verebilir. Nitekim, mahallelerde temel geçim kaynağı olarak tarım (özellikle tütün tarımı) ön planda olup, bunlar, yaz aylarında kullanılan geçici yerleşmelerdir. Sürekli yerleşik haldeki damlarda ise temel geçim kaynağı hayvancılıktır ve yaz aylarında yaylaya çıkılmaktadır. Ev ve eklentileri ekonomik faaliyetin gereksinimlerine uygun olarak yapılmıştır. Bunların konutlarında çağdaşlaşma eğilimleri oldukça zayıftır. Sonuç olarak, damların mahalle haline dönüşmelerinde tütün tarımının önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 6. Dam Yerleşmesi Fonksiyonunu Sürdüren Yerleşmeler, (2000).

Damın Adı	Hane	Nüfus
Göcen Damları	7	25
Yanık Ahmet'in Damları	5	12
Tilkici Damları	7	23
Akpınar Damları	6	20
Ufacıktallık Damları	5	19
Kerimağanın Damları	9	33
Kelbekir Damları	4	18
Gebeoluk Damı	6	27
Topal Bekir Damı	13	57
Öküzcük Damı	20	90
Enikgözü Damı	6	29
Şerafali Damı	3	11
Alibey Damı	4	20
Araplar Damı	7	26

Kaynak: Anket sonuçlarından.

f. Geçici Olarak Kullanılan Dam Yerleşmeleri

Tespitlerimize göre, araştırma sahasındaki damlardan yedisi mevsimlik olarak kullanılmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Salihli-Gördes Yöresinde Geçici Olarak Kullanılan Damlar.

Damın Adı	Hane	Nüfus
Hacı Hüseyin Damları	14	42
Mıstık Damları	19	53
Yörük Mustafa Damları	11	36
Hacı Veli Damları	3	13
Altıparmak Damları	5	23
Demircihan Damları	4	17
Mustafa Damları	6	25

Kaynak: Anket sonuçlarından.

Tabloda belirtilen dam yerleşmeleri yazlık olarak kullanılmaktadır. Kış mevsiminde köyde oturan aileler yaz mevsiminde tarlasının içindeki yazlık damlara ve çardaklara göç ederler. Bu göç olayı nisan ayının ilk haftasında, yani tütün dikimi başladığında gerçekleşir. Damlarda yaşayanların yetiştirdiği temel ürün olan tütünün yanısıra, buğday, arpa ve fiğ de yetiştirilir. Tütün tarımı eylül ayında biter ve köye geri dönlür. Bazıları meşe palamutları toplandıktan sonra kasım ayında köye döner fakat, çocukların okula gitmesi, kış mevsiminin zorlukları ve ulaşım sıkıntısı gibi nedenlerle büyük bir grubun dönüşü eylül'de gerçekleşir. Kışı köylerinde

geçiren aileler, kış mevsiminde havanın iyi olduğu günlerde taş toplama, kök kazma, ağaç kesme ve çapa yapma gibi işler nedeniyle zaman zaman damlarına giderler.

g. Terkedilmiş Dam Yerleşmeleri

Damlardan 18'i, 1980'li yılların sonlarından itibaren sosyal ve ekonomik nedenlerden ötürü fonksiyonlarını giderek yitirmişler ve terkedilmişlerdir. Bunlar; Zorba, Yağcılar, Kışla, Hidayetin, Delikli, Çeşme, Çobanın Damı, Sofuoğuları, Kuyulu, Yörük, Kartal, Ömerbey, Gökalinin Damı, Kör İsmail'in Damı, Cücehasanın Damı, Hakkı'nın Damı, şallının Damı ve Hacı İbrahim Damı'dır. Terkedilmiş damlarda yaptığımız gözlemlerde bunların, kayrak denilen bir tür şistten yapılmış mesken, avlu duvarı, eklenti ve planıyla çiftlik oldukları anlaşılmıştır. Kesin olmamakla birlikte, ekonomik sorunlar, ataerkil aile düzeninin zayıflaması ve su sıkıntısı bir tür çiftlik olan budamların boşalmasına yol açan nedenlerden birkaçıdır.

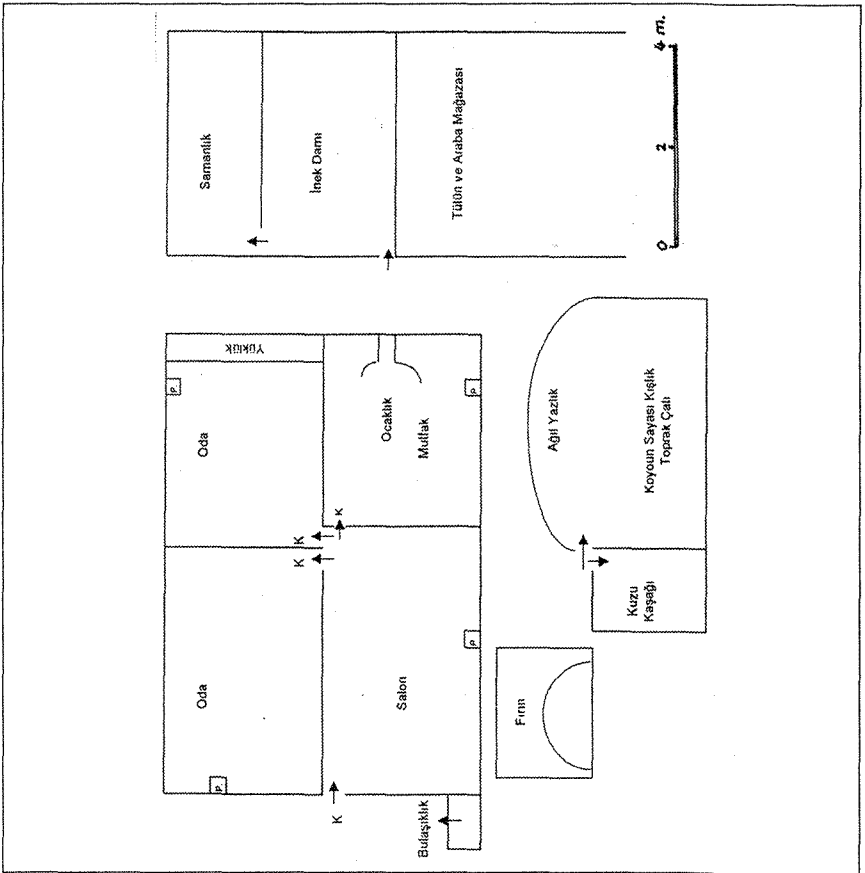
5. Dam Yerleşmelerindeki Meskenler ve Eklentileri

Hemen her yerde olduğu gibi, araştırma bölgesinde de kır meskenlerinin yapımında kullanılan malzeme, meskeni yapanların içinde buldukları coğrafî çevre, ekonomik ve kültürel yapılarına bağlı olarak değişir. Yöredeki damların meskenleri yakın çevreden temin edilen malzemeler ile yapılmaktadır. Meskenlerde kullanılan malzeme genellikle taş, toprak, tuğla, briket, kerpiç ve ahşaptır. Örneğin Öküzçük Damları'nda en yaygın yapı malzemesi olarak metamorfik şist (kayrak taş) ve yapıştırıcı madde olarak çamur kullanılır. Çırakveli Damları'nda yapı malzemesi olarak kullanılan curuflar çevredeki volkan konilerinden getirilmektedir. Toprak damlar yapılırken, önce meşe ve hayıt dalları döşenir; üzerine su geçirmeyen killi toprak örtülerek ekolojik bir tavan oluşturulur. Çevredeki malzemelerden yapılan meskenlerin duvarları çamurla sıvanır ve nadiren kireç sürülür. Tarla kiralayıp tütün üreten çiftçiler, yazın geçici olarak kullanmak için, meşe dalları ve naylon kullanarak basit çardak yaparlar. Yangın riski yüksek kuru meşe yapraklarına rağmen, bu malzemenin temini kolay ve masrafsızdır. Ancak ne tür mesken olursa olsun yapımı sırasında özellikle bitki örtüsü bozulmaktadır.

6. Dam Yerleşmelerinin Dağılımı ve Başlıca Özellikleri

Topografyanın engebeli ve arızalı olması dağınık yerleşmeleri ortaya çıkarmıştır. Dağınık dam yerleşmeleri su kaynaklarına yakın yerde kurulmuştur. Çeşme, kuyu, çay ve dere yakınlarında yapılmışlardır. Bölgede yer alan damlar su ihtiyacını su tankerleri ile su taşıyarak giderirler. Topalbekir Damlarında koyun sürülerini sulamak için tankerle su getirilir. Belli bir yerde su olmayınca yada su kaynağı yetersiz olduğunda seçeneklerden biri suyu başka bir yerden getirmektir. Bu mümkün olmuyorsa, sadece tütün tarımıyla uğraşmak en sık rastlanan iştir.

Karaağaç Damları gibi bazı dam yerleşmeleri Osmanlı zamanındaki iskan politikası sonucunda yerleştirilmişlerdir. Ortaköy çevresindeki Til-kici

Şekil 3. Bozağaç Damlarında (mahalle) B. Ali Bilgin'e ait ev ve eklentisinin planı.

Damları, Kerimağa Damları hayvancılıkla uğraşır ve ayrı ayrı sülaleler dağınık dam yerleşme düzenini oluşturmuşlardır. Yerleşmeler ve evlerin yönleri dağların ve tepelerin güneye bakan yamaçlarında kurulmuş ve gelişmiştir. Damlarda yaşayanlar, kışın kuzey ve kuzeydoğudan esen soğuk rüzgarlardan korunmak için evlerini güneye dönük yaparlar.

7. Damların Nüfusu

Tablo 8. Araştırma Sahasında Damlarla İlgili Yerleşmelerdeki Nüfus (2000).

Köy	3 702
Kasaba	2 080
Mahalle	1 339
Damlar	385
Geçici Damlar	209
Toplam	8 335

Kaynak: Poyrazdamları Belediye Başkanlığı.

Araştırma sahasındaki damların toplam nüfusu 8 335'dir (2000). Bu nüfusun, 2.080'i Poyrazdamları Kasabası'nda; 3 702'si köylerde; 1.339'u mahallelerde; 385'i damlarda; 209'u da yazlık damlarda oturmaktadır.

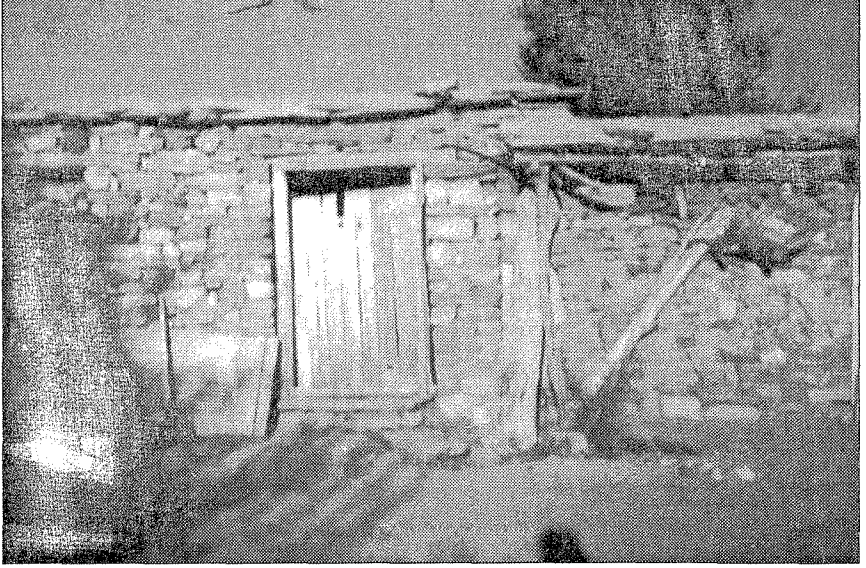
8. Ekonomik Faaliyetler

Araştırma bölgesinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Yetiştirilen başlıca ürünler tütün, buğday, arpa, susam, zeytin, üzüm, pamuk ve çeşitli meyvelerdir. Ayrıca, meşe palamudu meyvelerinin (pelit) toplayıcılığı da önemli bir faaliyettir. Hayvancılık faaliyetlerindeki dağılım; 30 bin kümes hayvanı, dört bin küçükbaş ve 1200 büyükbaş hayvan şeklindedir. Arazinin eğimli ve arızalı olması nedeniyle, Poyrazdamları hariç diğer dam yerleşmelerinde sulamalı tarım yapılamamaktadır. Gökeyüp beldesinde ise çömlükçilik yıllardan beri ek bir gelir kaynağıdır. Gördes-Demirci platosuna doğru seyrek de olsa rastlanan diğer dam yerleşmelerinin bazılarında bir başka el sanatı olan halıcılık devam etmektedir.

Sonuç

Damların bu yöredeki geçmişinde dönüm noktası sayılabilecek tarihlerden birincisi, hiç kuşku yok ki, 18. Yüzyıl başlarındaki iskan uygulamaları, ikincisi de, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki büyük kriz, ve hemen ar-

dından 1940'dan sonra tütün tarımının başlaması ve son olarak da, tütün tarımının geleceğine ilişkin kararların alındığı 2000 yılıdır. Bundan öncekilerin sonuçlarını bir dereceye kadar görmüş olsak da, son kararların, damların ekonomik ve sosyal yapısını nasıl değiştireceğini şimdiden söylemek pek mümkün değil. Buna rağmen halkın nabzını iyi tutan çevreler son düzenlemelerin Gördes yöresindeki çiftçilerin bir anlamda sigortası sayılması gerektiğini düşünmektedirler.

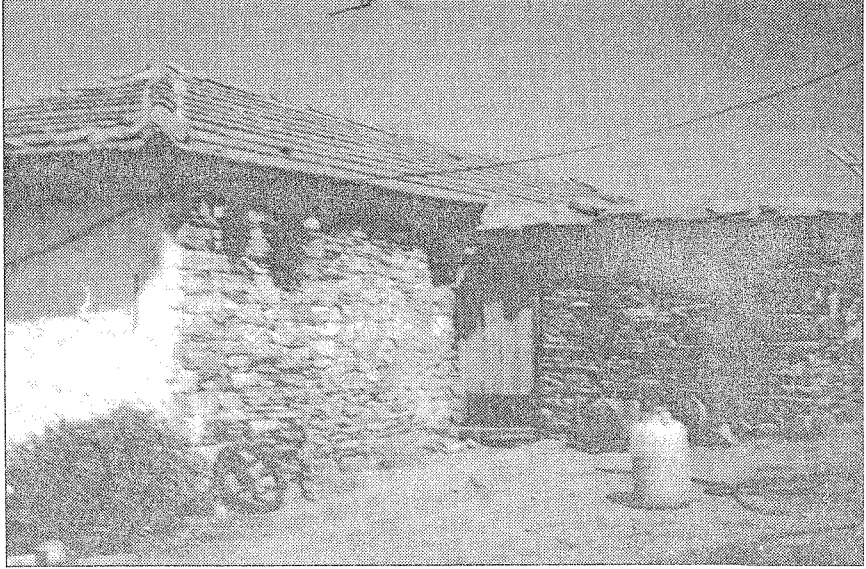

Fotoğraf 1. Ambarlıkaya Damlarında yörede kayrak denilen metamorfik şist ve toprak kullanılarak yapılmış bir konut.

Salihli, Gördes ve Köprübaşı arasında yer alan dam yerleşmeleri 18. yy da bu bölgeye gelip yerleşen Yörük-Türkmen boy, aşiret ve oymaklarınca kurulmuştur. Başlangıçta damlar hayvancılığa dayalı bir ekonomik düzende kurulmuş ve gelişmişlerdir. Ailelerin hayvancılığı bırakıp tarıma başlaması ile bir kısım dam yerleşmeleri terk edilmiş ve ören yeri haline dönüşmüştür. Bir kısım dam yerleşmeleri tarımın önem kazanmasına bağlı olarak gelişmiş ve böylece köy ve kasaba haline gelmiştir. Az sayıdaki dam yerleşmesi ise günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Damların son yetmiş-seksen yılda yöredeki ekonomik gelişmeleri yansıtan geçmişi, bugünkü yapıda hemen göze çarpar. Özellikle 1929-30 dön-

ya ekonomik bunalımı sonrasında Gördes-İzmir bağlantılı halı piyasasındaki daralmalar, yöre halkını alternatif sektörlere yöneltmiştir. 1940'lı yıllardan itibaren başlayan tütün teşvik politikalarıyla, yeni bir tarım sektörü canlanmaya başlamış ve halkın ilgisini çekmiştir. Bu ürünün tarımı yoluyla geçtiğimiz yıl tütünle ilgili beklenmedik kararların alınmasına kadar, damlar önemini giderek artırıyor. Damlarda yaşayanlar yerel ve merkezi yönetimle işbirliği yaparak tütünle özdeşleşmiş olarak yapısını düzeltmeye; kalıcı olmaya ve refaktan yüksek pay almaya yönelik atılımları planlıyordu. Son olaylar gösterdi ki, halkın damlara ilişkin yol, mesken, sağlık konularındaki iyileştirme çabaları son ekonomik krizle bir darbe daha aldı ve damların buradaki ağırlığı artık eskisi kadar kuvvetli değil.

Fotoğraf 2. Öküzçük Damlarında bir dam ve eklentisi.

Yörede daimi yerleşmeye sahne olan dam yerleşmeleri ve bunlardan bazılarının gelişmesiyle ortaya çıkmış mahalle yerleşmeleri arasındaki mesafelerin oldukça fazla olması, gerek altyapı hizmetlerinin götürülmesi gerekse bu yerleşmeler arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin sağlanması bakımından büyük güçlükler yaratmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için, yöredeki damların ve az nüfuslu mahallelerin uzun vadeli bir plan dahilinde toplulaştırılması yerinde bir uygulama olacaktır.

Katkı belirtme: Arazi çalışmaları sırasında yöreyi iyi bilen, eski öğrencilerimizden Aziz Bilgin'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- ÇİÇEK, İ., 1999. "Borlu Tarihi". Ay Yay., Salihli.
- DMİGM, 1956-1990, Gördes Meteoroloji Bülteni.
- DOĞANAY, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası (2. Baskı), M.E.B. Yay., Eğitim Dizisi, İstanbul.
- GİRGİN, M., 1995, "Kütle Hareketleri Nedeniyle Yeri Değiştirilen Yerleşmelere Bir Örnek: GÖRDES". Doğu Coğ. Derg., Sayı:1, s.155-173, Erzurum.
- GÖKÇEN, İ., 1950. Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul.
- GÖNEY, S., 1978, "Türkiyede Bir Eğreti Kır Yerleşme Şekli Hakkında Bazı Yeni Müşahedeler". İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., S. 20-21, s. 130-129, İstanbul.
- GÜNER, İ., 1997, Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniv. Yay. No: 838, Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Yay. No: 77, Araştırma Serisi No: 18, Erzurum.
- KAYAN, İ., 1992, "Demirköprü Baraj Gölü Batı Kıyısında Çakallar Volkanizması ve Fosil İnsan Ayak İzleri". Ege Coğ. Derg., S. 6, s. 1-26, İzmir.
- KOCA, H., 1999. Düziçi'nin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniversitesi Yay., No. 899, Erzurum.
- ÖNGÖR, S. 1960. "İmroz Adasında Tipik Bir Yerleşme Şekli Hakkında". Türk Coğrafya Der., S. 20, s.72-77, İstanbul.
- YÜCEL, T., 1966. İmroz'da Coğrafya Gözlemleri. DTCF Coğrafya Araş. Der., S.1, s.65-108, Ankara.
- YÜCEL, T., 1988, "Türkiye'de Kır Yerleşme Tipleri". Türk Kültürü Araştırmaları Der., S.XXVI/1, s.61-70, Ankara.
- YÜCEL, T., 1995. "Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri". Türk Kültürü Araştırmaları Der., S. XXXI/1-2, s.447-469, Ankara.

